

DAVLAT VA HUQUQ

ASOSLARI

Darslik

9

DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinfi uchun darslik

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi
vazirligi nashrga tavsiya etgan

Yangi nashr

Toshkent – 2024

M U N D A R I J A

I BOB. KONSTITUSIYA VA HUQUQIY DAVLAT

1-dars. Konstitutsiya – davlatning asosiy qonuni.....	6
2-dars. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi.....	10
3-dars. Huquqiy davlatda konstitutsiyaning o'рни.....	13
4-dars. Konstitutsiyaning asosiy prinsiplari. Davlat suvereniteti.....	16
5-dars. Xalq hokimiyatchiligining konstitutsiyaviy asoslari.....	20
6-dars. O'zbekiston Respublikasida konstitutsiya va qonunning ustunligi.....	23
7-dars. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati.....	29
8-dars. Ijodiy faoliyat.....	35
9-dars. Nazorat ishi.....	36

II BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLIGI

10-dars. O'zbekiston Respublikasida fuqarolikning umumiy qoidalari.....	38
11-dars. Fuqarolarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar.....	41
12-dars. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini tugatish va tiklash asoslari.....	43
13-dars. Chet elda yashovchi vatandoshlar bilan munosabatlarni saqlash va rivojlantirish.....	46
14–15-dars. Ijodiy faoliyat.....	49
16-dars. Nazorat ishi.....	52

III BOB. INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA BURCHLARI

17-dars. Inson va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari.....	54
18-dars. Shaxsiy huquq va erkinliklar.....	56
19-dars. Siyosiy huquqlar.....	60
20-dars. Iqtisodiy va madaniy huquqlar.....	66
21-dars. Ijtimoiy huquqlar.....	71
22-dars. Ekologik huquqlar.....	77
23-dars. Inson huquq va erkinliklarining kafolatlanishi.....	82
24-dars. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining konstitutsiyaviy burchlari.....	87
25-dars. Ijodiy faoliyat.....	91
26-dars. Nazorat ishi.....	92

IV BOB. FUQAROLIK JAMIYATI VA DAVLAT HOKIMIYATI

27-dars. Jamiyat va shaxs. Fuqarolik jamiyati.....	94
28-dars. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.....	100
29-dars. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti.....	106
30-dars. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.....	111
31-dars. Mahalliy davlat hokimiyati.....	114
32-dars. O'zbekiston Respublikasining sud hokimiyati.....	117
33-dars. Ijodiy faoliyat.....	121
34-dars. Nazorat ishi.....	122

AZIZ O'QUVCHI!

Faqat huquqiy davlat sharoitidagina insonning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini to'liq ta'minlash, tom ma'noda xalqparvar boshqaruv tizimini shakllantirish mumkin.

Shavkat Mirziyoyev

Huquq dunyosiga sayohatga tayyormisiz?

Konstitutsiyaviy huquq dunyosiga sayohat qilish avvaliga siz uchun zerikarli va murakkab bo'lib tuyulishi mumkin. Lekin aslida unday emas! Tasavvur qiling-a, siz odamlarning huquqlari va erkinliklarini himoya qiladigan superqahramonsiz. Sizning asosiy kuchingiz Konstitutsiya, davlatimizning asosiy qonunini bilishdadir.

Ushbu darslik qiziqarli sayohatda sizning yordamchingiz bo'ladi.

Siz kitob orqali:

- ✓ konstitutsiya nima va nega har birimiz uchun muhimligini;
- ✓ konstitutsiya sizga qanday huquq va erkinliklarni kafolatlashini;
- ✓ o'z huquqlaringizni himoyalash va agar ular buzilsa, nima qilish kerakligini;
- ✓ davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini;
- ✓ qanday qilib faol fuqaro sifatida mamlakat hayotiga daxldor bo'lish mumkinligini bilib olasiz.

Darslikni o'zlashtirish asnosida siz qiyin huquqiy vaziyatlardan chiqish yo'llarini o'rganasiz. Shuningdek, bahs-munozaralarda o'z nuqtayi nazaringizni himoya qila oladigan ishtirokchiga aylanasiz.

Sizni odamlar orasida adolat va tenglik uchun kurashning muhimligini anglash va bu yo'lda faol ishtirok etishga undovchi qiziqarli sarguzasht kutmoqda. Huquq bu – faqat qonunlar va qoidalar majmui emas, balki har birimizning kundalik hayotimizda ro'y beradigan voqealarni shakllantiruvchi, adolatlil jamiyat taraqqiyoti yo'lidagi asosiy vositadir.

Ushbu darslikni o'rganish natijasida 2023-yil 30-aprelda yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyamiz bilan yaqindan tanishasiz. Huquqiy ong nima ekani va uni qanday rivojlantirish mumkinligini o'rganasiz. Bu esa to'g'ri qarorlar qabul qilish va huquqiy muammolarga yechim topishda sizga yordam beradi.

O'z huquqlaringiz bilan bir qatorda, boshqalarning huquqlariga ham hurmat bilan yondashishning muhimligini tushunasiz. Jamiyatda har birimizning o'zaro mas'uliyatimiz borligini anglay olasiz.

Mavzularni o'zlashtirish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirasiz, bu esa sizga turli huquqiy masalalar va vaziyatlarni chuqurroq tahlil qilish va ularning yechimlarini topishda yordam beradi.

Sizni bu muhim va qiziqarli jarayonda qo'llab-quvvatlash uchun bir qator interaktiv mashqlar, hayotiy misollar va qiziqarli ma'lumotlar taqdim etilgan. Ular o'rganish jarayonini yanada samarali va yodda qolarli qiladi. Keling, ushbu yangi bilim va tajribalar olamiga birga qadam tashlaylik. Sizni nafaqat huquqiy bilimlar, balki o'zingiz va atrofingizdagi dunyoni yangicha huquqiy nazar bilan ko'rish imkoniyati ham kutmoqda.

Bilim – kuch ekanini unutmang! O'zingiz va boshqalarning huquqlarini himoya qilish uchun bilimlaringizdan foydalaning.

Mualliflar jamoasi

I BOB.

KONSTITUTSIYA VA HUQUQIY DAVLAT

1-DARS. KONSTITUTSIYA – DAVLATNING ASOSIY QONUNI

Konstitutsiya men hech qachon tark etmaydigan yo'riqnomadir.

Jorj Vashington

Bilib olasiz

Konstitutsiya tushunchasi.
Konstitutsiya – qonunchilik asosi.
Konstitutsiya turlari.
O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tuzilishi va vazifalari.

Konstitutsiya tushunchasi

Yodda tuting!

“Konstitutsiya” lotincha *constitutio* so'zidan olingan bo'lib, *tuzilish, tuzuk, belgilash, tartib o'rnatish* degan ma'nolarni anglatadi. “Konstitutsiya” atamasi ilk bor Qadimgi Rim davlati qonunchiligida ishlatilgan. Konstitutsiya davlatning eng asosiy qonunlari jam bo'lgan muhim hujjatdir.

Bugungi zamonaviy demokratik davlatni asosiy qonun – konstitutsiyasiz tasavvur qilish juda mushkul. Konstitutsiya – insoniyatning jamiyat hayotini tartibga solishga qaratilgan eng muhim tarixiy kashfiyotlaridan biri sifatida hozirgi davrga qadar xizmat qilmoqda.

Konstitutsiya fuqarolarning asosiy huquqlari va burchlarini, shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni, jamiyat va davlat tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarini tuzish tartibi hamda ularning ish faoliyati asosiy prinsiplari va va-kolatlarini belgilab beradi.

Konstitutsiya davlatlar vujudga kelgan davrlardan ancha kech paydo bo'ldi. Demak, davlatlar tarixan konstitutsiyasiz faoliyat yuritgan. Konstitutsiyalarning paydo bo'lishiga bir qancha omillar o'z ta'sirini o'tkazgan. Insonlarning huquq va erkinliklarini qonunlarda mustahkamlash hamda davlat va inson o'rtasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solish ularni alohida qonunlar orqali belgilash zaruratini vujudga keltirdi.

AQSH konstitutsiyasining qabul qilinishi

Dunyo tarixidagi dastlabki konstitutsiya 1787-yilgi AQSH konstitutsiyasidir. Dastavval AQSH konstitutsiyasida hokimiyatlar bo'linishi: qonunchilik, ijro, sud hokimiyatini tashkil etish prinsiplari va tartibi, federatsiya subyektlari huquqlari belgilangan edi. Keyinchalik inson va fuqaro huquqlariga oid qo'shimchalar kiritildi. Shundan so'ng Polsha va Fransiya-da ham konstitutsiyalar qabul qilindi. Bugungi kunda jahondagi 200 dan ortiq davlatlarda o'z konstitutsiyasi amal qiladi.

Barcha qonunlar, kodekslar, qarorlar va farmonlar konstitutsiya negizida va unga muvofiq tarzda qabul qilinadi. Bu esa davlatning har bir me'yoriy hujjati konstitutsiyaga mos kelishi shart ekanini anglatadi. Konstitutsiya jamiyat hayotining barcha sohalariga, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, maishiy, mehnat faoliyati, shaxsiy hayot va boshqalarga ta'sir o'tkazadi.

Konstitutsiya – qonunchilik asosi

Konstitutsiya butun huquqiy tizimning asosi bo'lib xizmat qiladi, negaki huquqning rivojlanishi konstitutsiyadan boshlanadi, aynan uning o'zi boshqa barcha qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarga hayot baxsh etadi. Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi ham mana shun-

O'ZBEKISTON QONUNCHILIK TIZIMI

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi

O'zbekiston Respublikasining qonunlari

Oliy Majlisi palatalarining qarorlari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining
farmonlari va qarorlari

Vazirlar Mahkamasining qarorlari

Vazirliklar va idoralarning buyruqlari
hamda qarorlari

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari

tizimida yetakchi mavqeyga ega. Konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbai – konstitutsiya. Ammo konstitutsiyaviy huquq faqat konstitutsiyadan iborat bo'lmaydi. Boshqa qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlar ham huquqning ana shu tarmog'i manbalari hisoblanadi.

da namoyon bo'ladi. Qolgan barcha huquqiy hujjatlar asosiy qonun – konstitutsiyadan kelib chiqadi va unga muvofiq bo'lishi kerak.

Huquq tizimini piramida ko'rinishida tasavvur qilib ko'ring. Konstitutsiya ana shu piramida cho'qqisida turadi, desak, uning cho'qqisidan eng quyi qismigacha qonunlar, kodekslar, farmonlar, qarorlar va boshqa barcha normativ hujjatlar joy olganini ko'rasiz. Konstitutsiyaga oid bilimlar, uning mazmuni, rivojlanish tarixi, konstitutsiya turlari haqidagi to'liq ma'lumotlar Konstitutsiyaviy huquqda o'rganiladi.

Konstitutsiyaviy huquq normalari qolgan barcha yuridik normalar, huquqning har bir tarmog'i, har qaysi qonun va qonunosti hujjatining poydevori sanaladi. Shuning uchun ham konstitutsiyaviy huquq har bir mamlakat milliy huquq

Konstitutsiya turlari

Zamonaviy dunyoda 200 dan ortiq davlatlar mavjud va ularning deyarli har biri o'z konstitutsiyasiga ega. Turli davlatlarning konstitutsiyalari bir qancha sabablarga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Konstitutsiyalar turli davr va sharoitlarda vujudga kelgani sababli ularning turlari ham xilma-xildir.

Konstitutsiyalarning shakli, qabul qilinishi, amal qilishi va o'zgartirish tartibi kabi jihatlariga ko'ra quyidagi turlari mavjud.

Ifoda qilish shakliga ko'ra, konstitutsiyalar "yozilgan" va "yozilmagan" konstitutsiyalarga bo'linadi. Yozilgan konstitutsiya alohida tartibda qabul qilingan, yagona hujjat sifatida e'tirof etiladi (**AQSH, Fransiya**). Ba'zi davlatlarda konstitutsiyalar yagona hujjat shaklida qabul qilinmaydi, turli munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar qabul qilingan bo'lib, ularning yig'indisi ham konstitutsiya hisoblanadi (**Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya**).

Qabul qilinish tartibiga ko'ra, hadya qilingan konstitutsiya o'z davlati uchun monarx tomonidan hadya qilinadi. Bunda konstitutsiya davlat rahbarining (yuqori ijro etuvchi hokimiyat organi) akti bilan kuchga kiradi (**Qatar va Yaponiya**). Xalq konstitutsiyasi referendum (**O'zbekiston Konstitutsiyasining yangi tahriri**), parlament, faqat konstitutsiyani qabul qilish uchun tuzilgan oliy hokimiyat organi tomonidan qabul qilinishi mumkin.

O'zgartirish kiritish tartibiga ko'ra, konstitutsiya "yumshoq" va "qattiq" konstitutsiyalarga bo'linadi. "Yumshoq"

Konstitutsiya turlari

Ifoda qilish shakliga ko'ra:
Yozilgan konstitutsiya va yozilmagan konstitutsiya

Qabul qilinish tartibiga ko'ra:
Hadya qilingan konstitutsiya va xalq konstitutsiyasi

O'zgartirish kiritish tartibiga ko'ra:
"Yumshoq" va "Qattiq" konstitutsiya

Davlat boshqaruv shakliga ko'ra:
Monarxiya va respublika konstitutsiyalari

Davlat tuzilishi shakliga ko'ra:
Federal va unitar konstitutsiyalar

konstitutsiya bu – davlatning oddiy qonunlari kabi qabul qilingan va o'zgartiriladigan asosiy qonundur. "Qattiq" konstitutsiya bu – tegishli mamlakatning oddiy qonunlariga qaraganda ancha murakkab tarzda qabul qilinadigan va o'zgartiriladigan asosiy qonun. Masalan, AQSH konstitutsiyasi qabul qilinganiga 200 yildan oshgan bo'lsa ham, unga 27 ta o'zgartirish kiritilgan xolos.

Davlat boshqaruv shakliga ko'ra, konstitutsiyalar monarxiya va respublika turlariga bo'linadi. Monarxiya konstitutsiyalari – monarx hokimiyati konstitutsiya bilan cheklangan boshqaruv shakliga ega mamlakatlarda o'rnatiladi (**Ispaniya, Yaponiya, Shvetsiya**). Respublika konstitutsiyalari boshqaruvning respublika shakliga ega mamlakatlarda amal qiladi (**Fransiya, Germaniya, AQSH**).

Davlat tuzilishi shakliga ko'ra, konstitutsiyalar federal va unitar turlarga bo'linadi. Federal konstitutsiya federal davlatni shakllantirish tamoyillarini belgilaydi, federatsiyaning alohida subyektlarini yagona ittifoqqa birlashtirish, federatsiya subyektlari huquqiy maqomi, shuningdek, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlarining shakllanishi va faoliyatini tartibga soladi (**AQSH, Hindiston, Germaniya, Rossiya**). Unitar davlat konstitutsiyalari sifatida butun davlat uchun yagona konstitutsiyalarni misol qilish mumkin (**Fransiya, Italiya**).

Ko'rinib turibdiki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ifoda qilish shakliga ko'ra, yozilgan; qabul qilinish tartibiga ko'ra, xalq tomonidan qabul qilingan; o'zgartirish kiritish tartibiga ko'ra "qattiq"; davlat boshqaruv shakliga ko'ra, respublika; davlat tuzilishi shakliga ko'ra, unitar davlat konstitutsiyasi hisoblanadi.

Davlatning asosiy qonuni sifatida Konstitutsiya o'ziga xos tuzilishga ega. Konstitutsiyaning tuzilishi boshqa qonunlardan farqli ravishda Konstitutsiya normalarining maqsad va vazifalariga hamda ahamiyatiga qarab mantiqiy ketma ketlikda joylashadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tuzilishi va vazifalari

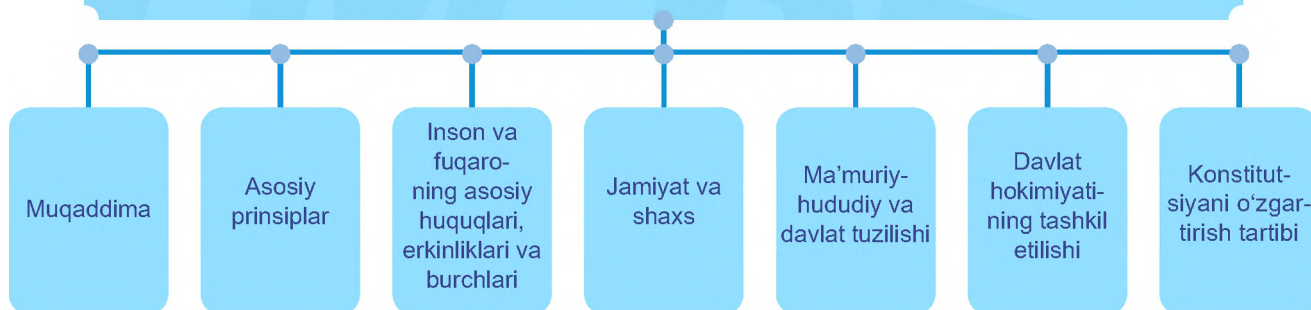

Muqaddima Konstitutsiyamizning mafkuraviy kirish qismidir. Konstitutsiya muqaddimasi xalqning orzu-intilishlarini ifodalaydi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni o'zida aks ettiradi. Muqaddimadagi qoida va g'oyalar keyinchalik konstitutsiya normalarida u yoki bu shaklda, ko'rinishda o'z o'rnini topadi. Muqaddima "**O'zbekistonning yagona xalqi**" tushunchasi bilan boshlanib, bu orqali xalqimizning yagona va bo'linmasligiga urg'u berilgan.

Konstitutsiyaning **birinchi bo'limi "Asosiy prinsiplar"** deb nomlanib, "Davlat suvereniteti", "Xalq hokimiyatchiligi", "Konstitutsiya va qonunning ustunligi", "Tashqi siyosat" boblariga ajratilgan. Konstitutsiyaning dastlabki bo'limidagi prinsiplar

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tuzilishi

davlat va jamiyat hayotining ustunlari hisoblanadi. Chunki ushbu bo'limda davlatning boshqaruv va tuzilish shakli, davlat suvereniteti xususiyatlari belgilangan.

Konstitutsiyaning **ikkinchi bo'limi** “**Inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari**” deb nomlanadi. Mazkur bo'limda davlat va fuqaro bir-biriga nisbatan huquq va burchlar orqali o'zaro bog'liqligi, inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari (yashash huquqi), fuqarolik masalalari, siyosiy (saylov huquqi), iqtisodiy (mulkdor bo'lish huquqi), ijtimoiy (ta'lim olish, mehnat qilish), madaniy va ekologik huquqlar hamda huquq va erkinliklar kafolatlari, fuqarolarning burchlari belgilangan.

Konstitutsiyaning **uchinchi bo'limi** “**Jamiyat va shaxs**” deb nomlangan. Unda jamiyatning iqtisodiy negizlari, fuqarolik jamiyati institutlari, oila, bolalar va yoshlarga oid masalalar hamda ommaviy axborot vositalarining huquqiy asoslari mustahkamlangan.

To'rtinchi bo'lim “**Ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi**” deb nomlangan, unda O'zbekistonning ma'muriy-hududiy tuzilishi hamda Qoraqalpog'iston Respublikasining huquqiy holati alohida boblarda belgilangan.

“**Davlat hokimiyatining tashkil etilishi**” deb nomlangan Konstitutsiyaning eng katta **beshinchi bo'limi** “O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi”, “O'zbekiston Respublikasining Prezidenti”, “O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi”, “Mahalliy davlat hokimiyati asoslari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari”, “Saylov tizimi”, “Sud hokimiyati”, “Advokatura”, “Prokuratura”, “Moliya, pul va bank tizimi” hamda “Mudofaa va xavfsizlik” kabi boblarni o'z ichiga olgan.

So'nggi oltinchi bo'lim esa Konstitutsiyani o'zgartirish tartibiga bag'ishlangan.

Yodda tuting!

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi muqaddima, 6 bo'lim, 27 bob va 155 moddadan iborat.

Savol va topshiriqlar

1. Qadimgi davlatlarda qonunlar mavjud bo'lsa-da, yaxlit asosiy qonun – konstitutsiyaning yaratilishiga bo'lgan zarurat nimadan iborat edi?
2. Jahonda qabul qilingan dastlabki konstitutsiyalar va ularning tarixiy ahamiyati qanday?
3. Konstitutsiyaning mazmun-mohiyatini nimalar belgilaydi?
4. Konstitutsiyani boshqa qonunlardan farqli ravishda nima uchun asosiy qonun deyiladi?
5. Konstitutsiyaning muqaddimasi va uning keyingi normalari o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?

Mustaqil ish uchun topshiriq

Konstitutsiya turlari bo'yicha jadval yarating. Jadvalning chap tomoniga konstitutsiya turlari, o'ng tomoniga esa ularga mos keladigan davlatlarni yozing.

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

9-sinf huquq darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: **HUMO 9860230104973329**

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.